

YERALTI EDEBİYATINDA SÖZEL ANLATI KALIPLARININ DÖNÜŞÜMÜ

**The Transformation of Verbal Narrative Patterns
in the Underground Literature**

**La transformation des formes de la narration verbale
dans la littérature souterraine**

M. Fatih USLU*

ÖZET

Yeraltı Edebiyatı genel özellikleriyle kendini toplumsal iktidarın merkezlerinin dışında, ortalama olan her şeye karşı bir duruşla ve bunun ötesinde toplumsal yapı tarafından dışta bırakılmışları kahramanlaştırarak kuran bir edebiyat türüdür. Bu genel özelliklere koşut olarak tür içinde yer alan ürünlerde dilin kullanımını ortalama eserlere kıyasla önemli farklılıklar gösterir. Yeraltı Edebiyatı yazarı dilini ortalama günlük dilin ve alışlageldik edebi dilin uzağında, sokağın dilinden yararlanarak oluşturur. Bunun sonucunda dilin çok önemli parçaları olan sözel anlatı kalıpları gözle görülür bir değişime uğratılırlar. Buna göre, deyimler alışıldık kullanım biçimlerinden farklı şekillere sokulurken, atasözlerinin kullanımı yerini reklam sloganlarına, film repliklerine vs. bırakır.

Anahtar Kelimeler

Yeraltı, edebiyat, sözel, deyim, atasözü.

ABSTRACT

The Underground Literature, in terms of its general features, is a literary genre, which positions itself out of the social power centers and against the all types of mediocre. Thus, the people who were excluded from the social structure are described as heroes. Parallel with these general features, the usage of language has important differences in the products of this genre. The author of the Underground Literature forms his language on a position that is aloof from average practical language and the usual literary one. As a matter of fact, verbal narrative patterns, which are the most important elements of language, are subject to an evident change. Thus, idioms take different forms than their usual practices, and proverbs are superseded by advertisement slogans, movie cues and so on.

Key Words

Underground, literature, verbal, idiom, proverb.

Yeraltı Edebiyatı bir alt tür olarak son dönemlerde Türkiye’de de kendisine ciddi bir tartışma zemini bulmaya başladı. Bu türe dahil olduğu düşünülen romanların sayısında gözle görülür bir artış olması, bu romanların kenarda köşede kalmış yayınevlerince değil de büyükler tarafından yayınlanması ve böylelikle azımsanmayacak sayıda okura ulaşması bu tartışmayı merkeze oturttu.¹ Bu yazıda yeraltı edebiyatının dilsel do-

kusuna odaklanılarak, atasözleri ve deyimlerin merkezini oluşturduğu sözel anlatı kalıplarının bu edebiyat dahilinde nasıl dönüştüğü anlaşılmalıya çalışılacak.

Dünya’da ve Türkiye’de Yeraltı Edebiyatı üzerine yapılan tartışmalara bakıldığında, her ne kadar alanın kesin çizgilerle belirlenmesi pek kolay görünmese de, yeraltı edebiyatı başlığı altında incelenen ürünlerin belli başlı özellikleri konusunda bir uzlaşma olduğu görülebi-

* Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

lin. Öncelikle belirtilmesi gereken, bu türün ana edebî üretim akımlarının dışında olduğudur. Yeraltı Edebiyatı ürünleri ne klasik yapıtlara ne de popüler / çok-satar yapıtlara benzer. Tür içindeki yapıtlar kendilerini, merkezin ve egemenin karşısında konumlandırır.² Yani, Yeraltı Edebiyatı iktidarın karşısında durur, böylece klasik ve popüler türleri ötekileştirir. İktidarın karşısında olmak tür dahilindeki edebî ürünlerde, iktidarın yasakladıklarının ve dışladıklarının yüceltilmesini getirmektedir. Hasan Bü-lent Kahraman'ın belirttiği gibi "Bu edebiyat, dünyanın her yerinde bir temel üstüne yerleşmiştir. Bu temel, cemaatin belirlediği—her anlamdaki—ortalamanın dışında kalmaktan türer. Asıl kendini gösterdiği nokta ise değer yargılarıdır. Yeraltı Edebiyatı insanın karanlık noktasına dokunan bir anlayıştan kaynaklanır" (Kahraman 9). Böylelikle insan toplumsallığının basit ve ayrıştırıcı iyi-kötü, doğru-yanlış, güzel-çirkin ayrımları sorunsallaştırılır. Ömer Türkeş'in sözleriyle "Yeraltı Edebiyatı'na ayrıcalığı veren sınır tanımaz kural-sızlığıdır [...] Bu düzlemde "suç" yoktur, "vicdan", "ödev", "ödevin kutsallığı" üzerine inşa edilen ahlak kavramları yoktur. İnsan o anki ihtiyaçları neyi gerektiriyorsa onu yapar; yaşamak, ayakta kalmak için neye inanması gerekiyorsa ona inanır" (Türkeş, Soruşturma 15). Bu, toplumun kenarlarına çekilmiş hayat tecrübesinden çıkarak, merkezin / vasatın / kökleşmişin köktenci bir reddini getirir.

Konumuz açısından çok önemli bir nokta ise Yeraltı Edebiyatı'nın tastamam bir büyük kent (metropol) edebiyatı olmasıdır. Yine Kahraman'ın sözleriyle "büyük kentin çoğulluğu, çoğulculuğudur onu üreten" (13). Yeraltı Edebiyatı'nın yarattığı kahramanlar büyük ken-

tin kaosunun üçra noktalarında can bulurlar. Kent yaşamı ve beraberinde gelen iletişim pratiklerinde ağırlıkla teknik gelişmelere dayanan hızlı dönüşüm, insanların kullandığı dili yeniden yapılandırmıştır ve hiç şüphesiz yeraltı edebiyatı kendini kentin değişen dili içinde kurgular. Fakat, Yeraltı Edebiyatı'nın kendini otoritenin ve hakim yaşama biçiminin dışında tanımlama çabası, kullandığı dili de aynı düzlemde etkiler. Zira, Kahraman'ın sözleriyle ifade edersek, "[Dil] bir yandan iktidarı oluşturan söylemi kurar, Barthes'ın gösterdiği üzere, bir yandan da iktidarın sökülmesi için gerekli olanı yapar" (Kahraman 9). Böylelikle, Yeraltı Edebiyatı için başka bir dil kurmak hayati bir önem taşır, çünkü iktidarı sökmek temel hedeftir. Bu başka dil, ortalama hayatın riyasını ve sanal gerçekliğini çürütecek temel zemindir. Bu zeminde argo ciddi bir yer tutar ve sözel kalıplarla özgürce oynanır, alay edilir, bunlara yeni anlamlar katılır. Deyimler, atasözleri ve başka sözel anlatı kalıpları normal şartlarda toplumun tecrübesini biriktiren sözcelelerdir ve toplumun hem bilincini hem de bilinçaltını yansıtır. Yeraltı Edebiyatı'nda ise, geçmişten yaşanan güne taşınan bu birikimin kırılması merkezi amaç olduğundan, sözel kalıplar da bilinçli bir şekilde dönüşüme uğrattırılır.

Uluslararası yazında Yeraltı Edebiyatı ağırlıkla bir Soğuk Savaş dönemi edebiyatı olarak görülmektedir. Örneğin David Cochran, Amerikan Yeraltı Edebiyatı'nı, Soğuk Savaş dönemiyle beraber ortaya çıkan, kalıpcı ve dışlayıcı seçkin kültürün eleştirisini yapan bir tür olarak konumlandırmaktadır (Cochran viii). Soğuk Savaş döneminin siyasal söylemi sol olanakları sahne dışında bırakmış, hatta hayaletleştirmiş; bu şekilde toplumsal muhalefet çıkış olanaklarını

kaybetmiştir. Bu noktada marjinalleşen ve vasatçı toplum tarafından kabul edilmeyen eşcinseller, siyahlar, hispanikler ve başka alt gruplar herhangi bir siyasal tahayyüle yanaşmasalar da, ortalama hayata öfkeyle ve anarşiyle bakan bir sanat yaratmışlardır. Bizde ise Yeraltı Edebiyatı'nın 1980 sonrası hissedilen apolitizasyonun ve hızlı göçün metropolleşmeyi getirdiği bir dönemin edebiyatı olarak ortaya çıktığı düşünülmelidir. Bu şekilde Yeraltı Edebiyatı toplumun kıyısından merkeze doğru, çoğu zaman nihai bir siyasal amacı olmayan fakat yıkıcılığı apaçık olan bir saldırı olarak görülebilir.

İşte bu "saldırı"nın iki örneği olarak, yakın zamanlarda yayımlanan Murat Uyrukulak'ın *Tol* ve Niyazi Zorlu'nun *Hergele Aşıklar* adlı romanları Yeraltı Edebiyatı başlığı altından değerlendirilebilir görünmektedir. Bu romanlardan ilki Türkiye'de 1950'lerden itibaren güç kazanan sol hareketin 1980 sonrası yaşadığı hayal kırıklığı üzerine odaklanır. Uyrukulak romanında, bu elli yıllık sürecin hayal kırıklığı ile sonuçlanması ile hayata bağlanamamış, toplumun kenarlarına itilmiş ve alkole sığınmış insanların "birikmiş kinleri"ni, "intikam duygusu"nu anlatır. Zorlu'nun romanı ise, okuyucuyu kentin kıyısına sürülmüş ve oradan kurtulma imkânı olmayan insanların dünyasına götürür. Romanın iki başkahramanının yoksullukları, kimsesizlikleri ve unutulmuşlukları karşısındaki sonsuz bir öfke, kin ve şiddetle kurdukları anarşist "isyan" hayatını öne çıkarır. İki romanda da özellikle deyimler yaygın bir kullanıma sahiptir ve de romanların dili sözcüklerin ikincil, üçüncül anlamlarından yoğun bir şekilde yararlanır.

Yeraltı Edebiyatının bu iki örneği içinde sözel kalıpların geçirdiği dönüşü-

mü görmek için yakından baktığımızda bazı ortak sonuçlara varılmaktadır. Dil bakımından iki romanda da göze çarpan ilk şey argonun yoğun kullanımınıdır. Kullanılan sözel kalıplar, incelediğimiz romanlarda en çok argo biçimlerin içinde görülmektedir. Kahramanlar küfür eder, belden aşağı konuşur ve sokak dilinin tüm inceliklerini yansıtır. Öte yandan bu yapıda, argonun çoğunluk tarafından bilinen basmakalıp kullanımlarından çıktığı, yazarın yeni kullanımlar yaratması ya da bilindik kullanımları dönüştürmesi ile ortaya çıkan ifadelerin tercih edildiği de sıklıkla görülür. Uyrukulak'ın kahramanı varoшта bir mahallenin kadınlarının iriliğini anlatırken, "Kadınların kalçaları ve memeleri sığmıyor [...] mahalleye" (85), diyebilmektedir. Bir başka yerde ise soyunan kadının vücudunu anlatırken "beli efsane gibi kıvrılmak" deyimini yaratılır. *Hergele Aşıklar*'da da benzer örnekler çoktur. Kahramanlardan biri "anasını yerin, babasını itin deliğine sokar"ken (115), çok bilinen bir deyim dönüştürür ve kendi durumuna uydurur. Bir başka yerde ise kahraman "lavuk gibi gıdaklamak"tan (87) bahseder.

Argonun kullanılmadığı deyimsel ifadelerde de aynı dönüşüme rastlanmaktadır. *Tol*'da yazar kahramanının başının ağrısını anlatmak için "beyni kulaklarından akmak" (28) sözcesini kullanmaktadır. "Başı çatlayacak gibi ağrımak" gibi bir deyim yerine, daha şiddetli ve ürkütücü bir ifade kullanmayı tercih ederek, anlattığı dünyaya has bir deyim yaratmaktadır. *Hergele Aşıklar*'da kediler ancak "tombik tombik çağırınca" (103) gelmektedirler.

Sözel anlatı kalıplarının bozulmasının toplumca yüce kabul edilen değerlerin aşağılanması, alay konusu edilmesi ya da bir aşağılama olmasa da anlamı

tersine çevirme işlevini yüklediği örneklerle de sıkça rastlanmaktadır. *Tol'*da başkahraman "Allah, yapmazdı ama, sonumu hayretsindi" (30) diyerek gündelik kullanıma sahip bir sözceyi eğreti kılmaktadır. Bir başka yerde ise "insanı isyan ettirecek kadar düzgün konuşmak" (99) sözcesi kullanılır ve yine toplumun değer verdiği bir hâl tam zıt noktadan yorumlanır, beklenen anlam kırılır. Zorlu'nun kitabında da aynı türden dönüştürülmüş ifadelerle sıkılıkla rastlanmaktadır. Örneğin, aşağılanan ve hep öğrenmeye muhtaç görülen varoş halkı için kurulan hayal anlatılırken "halkın ağzına tatlı biber sürmek"ten (53) bahsedilmektedir.

Romanlardan çıkan çok ilginç bir başka nokta ise atasözlerinin, esas biçimiyle ya da dönüştürülerek, hemen hiç kullanılmamış olmasıdır. Amerikan filmlerinden, futbol terminolojisinden, televizyon programlarının ya da reklamların dağılımından söz kalıplarına sıkılıkla rastlarken; atasözlerinin kullanımdan kalkmış olması da, muhtemelen atasözünün şehirlinin hayatında işlevsizleşmesiyle ilgilidir. Atasözleri uzun dönemli birikimlerin sonucuyken, kentliler bugün atasözlerine göre çok daha kısa ömürlü söz kalıplarını tercih ediyor olmalıydılar. Bunun yansıması olarak, Yeraltı Edebiyatı yazarları da kendilerine kaynak olarak atasözlerinden daha çağdaş, kolay kullanıma giren ve kısa sürede yaygınlık kazanan televizyon, sinema, reklam vs. gibi alanları seçiyor olmalıydılar.

Yazının sonunda, Uyurkulak ve Zorlu'nun romanlarındaki sözel anlatı yapılarının zengin ve dönüştürücü kullanımının yazarların amaçlarına uygunluk gösterdiği söylenmelidir. Aynı tür altında kabul edilen bir başka romana, Hakan Günday'ın *Piç* adlı yapıtına bak-

tığımızda, sözcüklerin ve sözcüklerin ağırlıkla birincil anlamında kullanıldığını ve dolayısıyla daha düz bir anlatımın tercih edildiğini görüyoruz. Fakat, hayatla kavgalı ve sıradan hayatı toptan reddeden dört genci anlatan bu roman bu düz anlatımıyla gereken atmosferi yakalayamamakta ve yeterli bir inandırıcılık zemini kuramamaktadır. Zira iktidarın dışında yer alan kahramanların dilinin de iktidarın dışında olması gerekir. Günday'ın tersine, Uyurkulak ve Zorlu'nun bu noktada sınavı başarıyla geçtikleri söylenebilir.

NOTLAR

¹ *Milliyet Sanat* dergisi Kasım 2004'te, *Varlık* ise Şubat 2005'te bu konuda birer dosya hazırladı ve soruşturma yürüttü. Dosyalar edebiyat dünyasında ilgiyle karşılandı ve tartışma yarattı.

² Yeraltı Edebiyatı ürünlerinin popülerleştiği, yüksek satış rakamlarına ulaştığı; bu tür ürünlerinin sahiplerinin ikonlaştığı ve birer piyasa değeri haline geldiği örnekler elbette vardır. Ama bu yazıda sadece genel bir çerçeve çizilmeye çalışıldığından, bu örnekler tartışmanın dışında bırakıldı.

Kaynaklar

Cochran, David. *America Noir*. Washington: Smithsonian Institution Press. 2000.

Günday, Hakan. *Piç*. İstanbul: Doğan Yayıncılık, 2004.

Kahraman, Hasan Bülent. "Kötülük, Yeraltı Edebiyatı ve Yerüstü". *Varlık* 1169 (Şubat 2005): 8-13.

Türkeş, Ömer. "Soruşturma". *Varlık* 1169 (Şubat 2005): 15-16.

Uyurkulak, Murat. *Tol*. İstanbul: Metis Yayınları, 2002.

Zorlu, Niyazi. *Hergele Aşıklar*. Metis Yayınları, 2003.